

Η διαμόρφωση των Ευρωπαϊκών πολιτικών στην Εκπαίδευση Ενηλίκων: Βασικά μηνύματα και σημαντικές προκλήσεις

Formation of Adult Education Policy: Key Messages and main challenges

Νικολέττα Ιωάννου

Σχολή Παιδαγωγικών και Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Frederick, Λευκωσία, Κύπρος

Nicoletta Ioannou

School of Education and Social Sciences, Frederick University, Nicosia, Cyprus

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αναλύει τις κύριες επιρροές και τους παράγοντες που επηρέασαν τη διαμόρφωση της πολιτικής για την εκπαίδευση ενηλίκων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), καθώς και τα βασικά μηνύματα, τις κύριες κατευθύνσεις και τις βασικές έννοιες που επισημαίνονται στα σχετικά έγγραφα πολιτικής. Προκειμένου να διερευνηθούν τα παραπάνω, πραγματοποιήθηκε ανασκόπηση των επίσημων εγγράφων πολιτικής της ΕΕ για την εκπαίδευση ενηλίκων τα τελευταία είκοσι χρόνια. Η εκπαίδευση ενηλίκων απέκτησε εξέχουσα θέση στην πολιτική της ΕΕ κυρίως ως συστατικό ζωτικής σημασίας της διά βίου μάθησης. Ωστόσο, διαφαίνεται ότι η έμφαση στις πολιτικές αυτές δίνεται κυρίως στην υλοποίηση των οικονομικών στόχων της Ένωσης, εστιάζοντας στις τάσεις και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, όπως είναι η απασχολησιμότητα και η ανταγωνιστικότητα. Αυτό το άρθρο καταλήγει στη θέση ότι οι πολιτικές για την εκπαίδευση ενηλίκων πρέπει να διασφαλίζουν την απρόσκοπτη συμμετοχή των ενηλίκων στη μάθηση, έτσι ώστε να προάγουν την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη και την ευημερία των ενηλίκων και να συμβάλλουν στη διαμόρφωση πιο συνεκτικών και δίκαιων κοινωνιών.

Λέξεις-κλειδιά: εκπαίδευση ενηλίκων, διά βίου μάθηση, ευρωπαϊκές πολιτικές.

Abstract

This article analyses the main influences and factors that affected adult education policy formation in the European Union (EU) and the key messages as well as leading directions and related key concepts identified in the European policy documents that are presented. In order to investigate the above, a review of official EU policy documents on adult education over the last twenty years was undertaken. Adult education gained a prominent position in EU policy as a vital component of lifelong learning; however, the emphasis has mostly been on realizing its economic goals, by focusing on labor market trends and needs, such as employability and competitiveness. This article takes the position that adult education policies should ensure the seamless participation of adults in learning so as to promote the personal and social development and well-being of adults and creatively contribute to the formation of more cohesive and just societies.

Keywords: adult education; lifelong learning; European policies.

1.Εισαγωγή

Η εκπαίδευση ενηλίκων είναι ένα πολύπλοκο και πολυδιάστατο πεδίο. Μπορεί να λαμβάνει χώρα σε τυπικό, μη τυπικό και άτυπο περιβάλλον και να εξυπηρετεί τις ανάγκες ατόμων, οργανισμών, κοινωνικών ομάδων ή κοινωνιών. Μια από τις αντιληπτές λειτουργίες του πεδίου είναι η ανάπτυξη της ετοιμότητας για μάθηση και για συνεχή αυτοβελτίωση, καθώς και η ικανότητα καθοδήγησης της διαδικασίας προσωπικής και επαγγελματικής εξέλιξης (Jögi & Gross, 2009). Η προσωπική ανάπτυξη, η αυτοπραγμάτωση, η κοινωνική βελτίωση, η επαγγελματική ανέλιξη, η οργανωτική αποτελεσματικότητα, η πνευματική ανάπτυξη και ο κοινωνικός μετασχηματισμός είναι όλοι σκοποί της εκπαίδευσης ενηλίκων. Μια άλλη λειτουργία του πεδίου είναι να βοηθά τους ενηλίκους να προσαρμοστούν στις ταχύτατες αλλαγές που συντελούνται στην οικονομία και στην αγορά εργασίας, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις και ικανότητες που θα ενισχύσουν την αναβάθμιση των δεξιοτήτων τους, την επανειδίκευσή τους, καθώς και την απασχολησιμότητα. Εντούτοις, στον χώρο της έρευνας, η εκπαίδευση ενηλίκων εξακολουθεί να είναι ένα αναδυόμενο πεδίο που αναπτύσσει ακόμα τις παραδόσεις, το σώμα γνώσης και τον προσανατολισμό του.

Οι ορισμοί της εκπαίδευσης ενηλίκων, προερχόμενοι τόσο από την ερευνητική και ακαδημαϊκή κοινότητα (Jarvis, 2004· Knowles & Bradford, 1952· Merriam & Brockett, 2007) όσο και από ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς (CEDEFOP, 2008· Council of the European Union, 2011· NRDC et. al. 2010· UNESCO, 2015), επισημαίνουν τις διάφορες διαστάσεις της εκπαίδευσης ενηλίκων, μερικές από τις οποίες αναφέρθηκαν παραπάνω, και αναγνωρίζουν τη συμβολή της στην ανάπτυξη, την ευημερία και την προσωπική ολοκλήρωση των ατόμων, καθώς και στην ανάπτυξη της κοινωνίας. Αυτοί οι ορισμοί αφορούν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες της εκπαίδευσης ενηλίκων και δείχνουν πώς η έννοια της εκπαίδευσης ενηλίκων έχει εξελιχθεί με την πάροδο των χρόνων, ανάλογα με τα εκάστοτε κοινωνικά, οικονομικά και άλλα πλαίσια. Παραδόξως, οι προσπάθειες στη σχετική βιβλιογραφία για καθορισμό συμφωνημένων υπερεθνικών και διεθνών ορισμών του πεδίου έρχονται σε αντίθεση με την παραδοχή ότι η εκπαίδευση ενηλίκων απαιτεί τη δική της ξεχωριστή μεταχείριση, επειδή είναι αναγκαστικά ευέλικτη και ευπροσάρμοστη στις εθνικές ανάγκες που αλλάζουν στο πέρασμα του χρόνου και από τόπο σε τόπο.

Η εκπαίδευση ενηλίκων θεωρείται πολιτικό και κοινωνικό εργαλείο, που διαμορφώνεται από εθνικά πλαίσια και καθοδηγείται από ατομικές, κοινωνικές και οικονομικές τάσεις και συνθήκες. Μπορεί να αναπτύξει δεξιότητες και παράλληλα να διαμορφώσει στάσεις, αξίες και πεποιθήσεις. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον η εκπαίδευση ενηλίκων περιλαμβάνει ένα τόσο ευρύ φάσμα εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, καλύπτοντας προγράμματα γραμματισμού, αριθμητισμού, ψηφιακών δεξιοτήτων έως προγράμματα βασικών δεξιοτήτων, προγράμματα που προσφέρονται σε δήμους, μετανάστες, πρόσφυγες, ηλικιωμένους, φυλακισμένους και άλλες ομάδες πληθυσμού. Η ευρωπαϊκή πολιτική για την εκπαίδευση ενηλίκων επηρεάζει την κοινωνική και οικονομική σφαίρα της ζωής των ενηλίκων. Στην ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική η εκπαίδευση ενηλίκων θεωρείται σημαντικός παράγοντας προώθησης της οικονομικής ανταγωνιστικότητας, της ατομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής. Το παρόν άρθρο προσπαθεί να προσδιορίσει τους παράγοντες που επηρέασαν τη διαμόρφωση της πολιτικής για την εκπαίδευση ενηλίκων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, να εξετάσει τις κύριες επιρροές και τους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωσή της σε ευρωπαϊκό επίπεδο και να αναδείξει τα βασικά μηνύματά τους. Είναι σημαντικό να λεχθεί πως παρά το γεγονός ότι η ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική θεωρείται «ήπια» (soft policy) ως προς την επιρροή της στην ανάπτυξη των εθνικών πολιτικών στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων, το παρόν άρθρο δίνει την ευκαιρία σε διάφορα ενδιαφερόμενα μέρη (φορείς χάραξης πολιτικής, παρόχους, ερευνητές, εκπαιδευτές ενηλίκων, ακαδημαϊκούς) να αναστοχαστούν πάνω στις υφιστάμενες εθνικές πολιτικές για την εκπαίδευση ενηλίκων, ώστε να ικανοποιήσουν τις εκπαιδευτικές και μαθησιακές ανάγκες των ενηλίκων.

Τα έγγραφα πολιτικής για την εκπαίδευση ενηλίκων, όπως Ανακοινώσεις, Ψηφίσματα και Συστάσεις, έχουν αναπτυχθεί τόσο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και από άλλους ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς, όπως το Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης (CEDEFOP), την UNESCO και τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Η ευρωπαϊκή πολιτική διέπεται από την Ανοικτή Μέθοδο Συντονισμού (Open Method of Coordination), η οποία είναι μια μορφή «ήπιου» ή μη δεσμευτικού δικαίου που δεν απαιτεί από τις χώρες της ΕΕ να προβλέψουν ή να τροποποιήσουν τη νομοθεσία τους. Η Ανοικτή Μέθοδος Συντονισμού θεσπίστηκε ως εργαλείο της Στρατηγικής της Λισαβόνας το 2000, η οποία παρείχε ένα νέο πλαίσιο συνεργασίας ανάμεσα στα ΚΜ της ΕΕ, οι εθνικές πολιτικές των οποίων μπορούσαν έτσι να κατευθυνθούν προς ορισμένους κοινούς στόχους. Η μέθοδος αυτή, μαζί με τη σύσταση Ομάδων Εργασίας για την Εκπαίδευση Ενηλίκων και Ομάδων Εμπειρογνομόνων και με την πραγματοποίηση Δραστηριοτήτων Ομαδικής Μάθησης, συμβάλλουν στη διαμόρφωση των πολιτικών στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τις διαφορετικές φωνές που διαμορφώνουν το πεδίο σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Παρόλο που οι προαναφερθέντες οργανισμοί ασχολήθηκαν με διάφορες πτυχές της εκπαίδευσης ενηλίκων από τις αρχές της δεκαετίας του '70, στο παρόν άρθρο αποφασίστηκε να διερευνηθούν και να αναλυθούν ευρωπαϊκά έγγραφα πολιτικής που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, εφόσον η εκπαίδευση ενηλίκων ως ένας αυτόνομος τομέας πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο αναπτύχθηκε κυρίως κατά την περίοδο αυτή (Holford & Milana, 2014). Σημειώνεται, επίσης, ότι το παρόν άρθρο παρουσιάζει το αποτέλεσμα μιας ανασκόπησης των ευρωπαϊκών εγγράφων πολιτικής για την εκπαίδευση ενηλίκων δύο οργανισμών, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η απόφαση αυτή λήφθηκε δεδομένου ότι οι προαναφερθέντες οργανισμοί αποτελούν τους κατ' εξοχήν φορείς λήψης αποφάσεων της ΕΕ. Αποτελούν δε τα εκτελεστικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που είναι υπεύθυνα για την εφαρμογή της νομοθεσίας, των πολιτικών και των προγραμμάτων της ΕΕ στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων. Η ανασκόπηση αναμένεται να παράσχει καλύτερη κατανόηση των βασικών μηνυμάτων και κατευθύνσεων των συγκεκριμένων εγγράφων και να βοηθήσει τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη να αποκτήσουν καλύτερη γνώση των βασικών μηνυμάτων και θεμάτων που θα μπορούσαν να διευκολύνουν μια πιο ουσιαστική και αποτελεσματική δέσμευση στη διαμόρφωση πολιτικών για την εκπαίδευση ενηλίκων σε εθνικό επίπεδο, λαμβάνοντας υπόψη τις τοπικές συνθήκες, ιδιαιτερότητες, ανάγκες και πλαίσια στα οποία διαμορφώνεται το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων.

2. Μεθοδολογία

Για τη διερεύνηση των βασικών μηνυμάτων, του τρόπου διαμόρφωσης και του τρόπου που σηματοδοτείται η εκπαίδευση ενηλίκων στα ευρωπαϊκά έγγραφα πολιτικής, επιδιώχθηκε μια ενδελεχής και συστηματική ανασκόπηση των εγγράφων ευρωπαϊκής πολιτικής από το 2000 μέχρι σήμερα. Το άρθρο βασίζεται στην ανάλυση του περιεχομένου, των βασικών κατευθύνσεων και των προτεραιοτήτων που αναπτύσσονται σε αυτά τα έγγραφα, στη σημασία που τους αποδίδεται και στον τρόπο με τον οποίο υποστηρίζουν την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτικής στον συγκεκριμένο τομέα (Guimarães, 2017).

Η ανάλυση των ευρωπαϊκών εγγράφων στην παρούσα έρευνα υιοθετεί την άποψη ότι η ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτικής για την εκπαίδευση ενηλίκων είναι μια σύνθετη διαδικασία που επηρεάζεται και ταυτόχρονα επηρεάζει κοινωνικές, οικονομικές, τεχνολογικές και άλλες αλλαγές που συντελούνται. Σε αυτό το δυναμικό πλαίσιο αναπτύσσονται τα έγγραφα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζουν και καθορίζουν τόσο τα γενικά όσο και τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και το περιεχόμενό τους. Σε αυτό το πλαίσιο, το ερευνητικό ερώτημα που διατυπώθηκε με στόχο να καθοδηγήσει την έρευνα στο παρόν άρθρο, αφορά στον τρόπο που εννοιολογείται η εκπαίδευση ενηλίκων στα ευρωπαϊκά έγγραφα πολιτικής ως προς τα βασικά μηνύματα, τις κύριες κατευθύνσεις και επιρροές και τους παράγοντες που επηρέασαν τη διαμόρφωσή της.

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, για το παρόν άρθρο επιλέχθηκαν ευρωπαϊκά έγγραφα πολιτικής για την εκπαίδευση ενηλίκων των δύο τελευταίων δεκαετιών. Οι λόγοι που επιλέγηκε το συγκεκριμένο σημείο έναρξης της ανάλυσης των εγγράφων είναι, αρχικά, γιατί κατά την περίοδο αυτή δημοσιεύτηκαν τα πρώτα έγγραφα πολιτικής που αφορούσαν αποκλειστικά στην εκπαίδευση ενηλίκων, η οποία αποτελεί πλέον μια νέα έννοια στα έγγραφα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2006). Επιπρόσθετα, κατά την προγραμματική περίοδο 2000-2007, η χρηματοδότηση προτάσεων στο πλαίσιο του Προγράμματος Grundtvig (Εκπαίδευση ενηλίκων και άλλες εκπαιδευτικές οδοί) του Ευρωπαϊκού Προγράμματος «ΣΩΚΡΑΤΗΣ» επέτρεψε σε ενηλίκους και εκπαιδευτικά ιδρύματα ενηλίκων να συμμετάσχουν στη μαθησιακή κινητικότητα και τη διακρατική συνεργασία και, ως εκ τούτου, στη διακίνηση ιδεών και στην ανταλλαγή καλών πρακτικών σε θέματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Σημειώνεται, επίσης, ότι κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εκπαίδευση και την κατάρτιση, συμπεριλαμβανομένης και της εκπαίδευσης ενηλίκων, θεωρούνταν καίριας σημασίας για την επίτευξη των στόχων της Στρατηγικής της Λισαβόνας, μέσω των οποίων η Ευρωπαϊκή Ένωση έθεσε έναν νέο στρατηγικό στόχο δεκαετίας: να καταστεί η ΕΕ η «ανταγωνιστικότερη και δυναμικότερη οικονομία της γνώσης ανά την υφήλιο, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή» μέχρι το 2010 (European Parliament, 2000). Σύμφωνα με τους στόχους της Λισαβόνας, ένας βαθύς μετασχηματισμός της εκπαίδευσης και της κατάρτισης σε όλη την Ευρώπη, δεν μπορούσε να μην συμπεριλάβει και την εκπαίδευση των ενηλίκων. Έκτοτε, η ανάπτυξη των ευρωπαϊκών πολιτικών για την εκπαίδευση ενηλίκων ήταν έντονη και ουσιαστική και η εκπαίδευση ενηλίκων έγινε ένας αναγνωρισμένος και σημαντικός τομέας πολιτικής, σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Για τον παρόν άρθρο, επτά ευρωπαϊκά έγγραφα συμπεριλήφθηκαν στην ανάλυση, ως εξής: τρεις Ανακοινώσεις της Επιτροπής: «Εκπαίδευση ενηλίκων: Ποτέ δεν είναι αργά για μάθηση» (European Commission, 2006), «Σχέδιο δράσης για την εκπαίδευση ενηλίκων: Ποτέ δεν είναι αργά για μάθηση» (European Commission, 2007) και «Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο δεξιοτήτων για βιώσιμη ανταγωνιστικότητα, κοινωνική δικαιοσύνη και ανθεκτικότητα» (European Commission 2020). δύο Ψηφίσματα του Συμβουλίου: «Ψήφισμα του Συμβουλίου σχετικά με ένα ανανεωμένο ευρωπαϊκό θεματολόγιο για την εκπαίδευση των ενηλίκων» (Council of the European Union 2011) και «Ψήφισμα του Συμβουλίου σχετικά με ένα ανανεωμένο ευρωπαϊκό θεματολόγιο για την εκπαίδευση των ενηλίκων 2021-2030» (Council of the European Union, 2021). μία «Σύσταση του Συμβουλίου όσον αφορά τις Διαδρομές Αναβάθμισης των Δεξιοτήτων: Νέες Ευκαιρίες για Ενηλίκους» (Council of the European Union, 2016) και ένα έγγραφο με τίτλο «Συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με την υλοποίηση της σύστασης του Συμβουλίου για τις διαδρομές αναβάθμισης των δεξιοτήτων: Νέες ευκαιρίες για ενηλίκους» (Council of the European Union, 2019). Θα πρέπει εντούτοις να διευκρινιστεί ότι μέχρι σήμερα έχει ψηφιστεί ένας πολυπληθής αριθμός εγγράφων πολιτικής από το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων. Κατά συνέπεια, το σύνολο των εγγράφων πολιτικής της περιόδου που αναλύονται στο παρόν άρθρο δεν είναι εξαντλητικός. Ως εκ τούτου, έχουν επιλεγεί έγγραφα που είτε αναφέρονται αμιγώς στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων και το περιεχόμενό τους αφορά αποκλειστικά αυτόν τον τομέα (π.χ. Ανακοίνωση της Επιτροπής: «Εκπαίδευση ενηλίκων: Ποτέ δεν είναι αργά για μάθηση»), είτε έχουν υιοθετηθεί από τους Υπουργούς Παιδείας των Κρατών Μελών και κατά συνέπεια, κατά τη διαμόρφωσή τους, έχουν συζητηθεί από τις αντίστοιχες επιτροπές παιδείας των Κρατών Μελών σε συνεργασία με αρμόδιους εκπαιδευτικούς φορείς (π.χ. Ψήφισμα του Συμβουλίου σχετικά με ένα ανανεωμένο ευρωπαϊκό θεματολόγιο για την εκπαίδευση των ενηλίκων 2021-2030) ή, τέλος, το περιεχόμενό τους έχει άμεσα ή έμμεσα αντίκτυπο στις εθνικές πολιτικές των Κρατών Μελών που σχετίζονται με την εκπαίδευση των ενηλίκων (π.χ. «Συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με την υλοποίηση της σύστασης του Συμβουλίου για τις διαδρομές αναβάθμισης των δεξιοτήτων: Νέες ευκαιρίες για ενηλίκους»).

3.Βασικές επιρροές, σημαντικά μηνύματα, κύριες κατευθύνσεις και παράγοντες που επηρέασαν τη διαμόρφωση των Ευρωπαϊκών Εγγράφων Πολιτικής στην Εκπαίδευση Ενηλίκων

Όπως έχει αναφερθεί, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η εκπαίδευση ενηλίκων έχει αναγνωριστεί ως διακριτός τομέας πολιτικής με τις δικές του προτεραιότητες και προκλήσεις, κυρίως τις τελευταίες δύο δεκαετίες (Holford & Milana, 2014). Προηγουμένως, η εκπαίδευση ενηλίκων ως έννοια ήταν λίγο πολύ ταυτόσημη με αυτήν της διά βίου μάθησης, η οποία άρχισε να αποκτά πρωταρχική σημασία στη χάραξη της ευρωπαϊκής πολιτικής κυρίως στη Στρατηγική της Λισαβόνας (European Parliament, 2000).

Η έμφαση στη διά βίου μάθηση ήταν εμφανής σε προγενέστερες ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες και πολιτικές, όπως, για παράδειγμα, στην ανακήρυξη του 1996 ως Έτους Διά Βίου Μάθησης, προκειμένου η διά βίου μάθηση να προωθήσει «την προσωπική εξέλιξη των ατόμων και την ενσωμάτωσή τους στο εργασιακό περιβάλλον και την κοινωνία» (European Parliament 1995, σελ. 2). Σημειώνεται, επίσης, ότι τον Ιανουάριο του 1996, ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) χρησιμοποιώντας το σύνθημα ‘Κάνοντας τη διά βίου μάθηση πραγματικότητα για όλους’, αναγνώρισε τη ‘μάθηση καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής’ ως πολύ σημαντική διαδικασία υιοθετώντας τη θέση ότι δεν είναι πλέον ρεαλιστικό να αποκτήσεις κανείς όλες τις γνώσεις που χρειάζεται στα χρόνια της σχολικής του ζωής μόνο. Ακολούθως, το Μνημόνιο για τη Διά Βίου Μάθηση – A Memorandum on Lifelong Learning (Commission of the European Communities, 2000), η Ανακοίνωση της ΕΕ «Η πραγμάτωση μιας ευρωπαϊκής περιοχής διά βίου μάθησης» (Commission of the European Communities, 2001) και το Ψήφισμα του Συμβουλίου της ΕΕ για τη διά βίου μάθηση (Council of the European Communities, 2002) ενίσχυσαν τη συζήτηση για τη διά βίου μάθηση στην Ευρώπη και προετοίμασαν τον δρόμο για την ανάδειξη της εκπαίδευσης ενηλίκων ως διακριτό πεδίο εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι πιο πάνω πρωτοβουλίες ανανέωσαν τη σημασία της διά βίου μάθησης στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετέπειτα και επηρέασαν πολλές ευρωπαϊκές και διεθνείς πολιτικές. Η εκπαίδευση ενηλίκων απέκτησε εξέχουσα θέση, ειδικά στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, όπου οι οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές τόνωσαν την ανάγκη για εκτεταμένη εκπαίδευση και επανεκπαίδευση του ενήλικου πληθυσμού.

Η ευρεία υιοθέτηση της έννοιας της διά βίου μάθησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατά την πιο πάνω περίοδο επέδρασε σημαντικά στην εκπαιδευτική πολιτική, ιδιαίτερα στην εκπαίδευση ενηλίκων (Mikulec, 2015), και τα βασικά μηνύματα της διά βίου μάθησης επηρέασαν την εκπαίδευση ενηλίκων σε μεγάλο βαθμό. Υπογράμμισαν αφενός ότι η διά βίου μάθηση είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη, την κοινωνική συνοχή και την απασχόληση και αφετέρου ότι θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή σε όσους κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό. Επίσης, τόνισαν πόσο σημαντικό είναι τα άτομα να μαθαίνουν καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής τους, είτε συνεχώς είτε περιοδικά, να είναι υπεύθυνα για τη μάθησή τους, να είναι σε θέση να ακολουθούν ευέλικτες εκπαιδευτικές διαδρομές της επιλογής τους και να μπορούν να αποκτούν, να αναβαθμίζουν, να ανανεώνουν και να επικαιροποιούν τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους.

Η έμφαση στη διά βίου μάθηση τόνισε τη σημασία της μάθησης καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου σε όλα τα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα (τυπικά, μη τυπικά και άτυπα), αποδίδοντας για πρώτη φορά καθοριστική σημασία στη μάθηση που λαμβάνει χώρα εκτός τυπικών εκπαιδευτικών πλαισίων ως απαραίτητη στρατηγική για τις εκπαιδευτικές πολιτικές (Villalba, 2016). Ενίσχυσε, επίσης, την εκπόνηση πολλών ερευνών και μελετών σε ολόκληρη την ΕΕ σχετικά με τις πρακτικές και τις πολιτικές εκπαίδευσης ενηλίκων που ακολουθούνται από μεμονωμένα κράτη μέλη, παρέχοντας βαθύτερη κατανόηση σε θέματα που συνδέονται άμεσα με την εκπαίδευση ενηλίκων. Μερικά από αυτά αφορούν στην απόκτηση νέων βασικών δεξιοτήτων για την αντιμετώπιση των αναγκών της αγοράς εργασίας, την αυξημένη επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό, την αποτίμηση της μάθησης, την επανεξέταση της συμβουλευτικής και της καθοδήγησης, τη δυνατότητα προσφοράς ευκαιριών μάθησης πιο κοντά στον τόπο διαμονής των εκπαιδευομένων, την εφαρμογή καινοτομιών στη διδασκαλία και τη μάθηση και την ανάπτυξη αποτελεσματικών μεθόδων και πλαισίων μάθησης για την ενίσχυση της διά βίου μάθησης, αφορούν την εκπαίδευση ενηλίκων. Η επίτευξη των πιο πάνω

κατέδειξε την ανάγκη τόσο για ανάπτυξη πολιτικών της ΕΕ που να αναφέρονται αποκλειστικά στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων όσο και για εξεύρεση τρόπων σε εθνικό επίπεδο για την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων. Ωστόσο, οι Holford και Milana (2014, σελ. 4) σημείωσαν ότι «μερικές φορές [η ΕΕ] έχει χρησιμοποιήσει τη φράση «διά βίου μάθηση» αναφερόμενη σε όλη την εκπαίδευση και κατάρτιση, «από την κούνια μέχρι το τέλος του βίου»· άλλες φορές η εκπαίδευση ενηλίκων ήταν σαφώς στο προσκήνιο». Επίσης, όπως παρατήρησε η Egetenmeyer (2010, σελ. 34), σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η εκπαίδευση ενηλίκων έχει χρησιμοποιηθεί τόσο ως συνώνυμο όσο και ως απαραίτητο συστατικό της διά βίου μάθησης και ότι δεν συζητείται συνήθως ως ανεξάρτητος εκπαιδευτικός τομέας. Ωστόσο, παρά τα όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η αναβάθμιση της διά βίου μάθησης σε βασική έννοια της εκπαιδευτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής βελτίωσε το κύρος της εκπαίδευσης ενηλίκων (Rasmussen, 2014) και την κατέστησε πολύ σημαντικό πεδίο πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Σημείο καμπής και ορόσημο της ανάπτυξης της ευρωπαϊκής πολιτικής για την εκπαίδευση ενηλίκων ήταν το 2006, όταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κυκλοφόρησε την Ανακοίνωση «Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ποτέ δεν είναι αργά για μάθηση» (European Commission, 2006). Αυτό είναι ουσιαστικά το πρώτο επίσημο έγγραφο που εστιάζει την προσοχή αποκλειστικά στην εκπαίδευση ενηλίκων στο οποίο επισημαίνεται ότι «δεν έχει πάντα αποδοθεί στην εκπαίδευση ενηλίκων η αναγνώριση που της αξίζει όσον αφορά την προβολή, την πολιτική προτεραιότητα και τους πόρους, παρά την πολιτική έμφαση που έχει δοθεί τα τελευταία χρόνια στη διά βίου μάθηση». (European Commission, 2006, σελ. 3). Στο έγγραφο σημειώνεται, επίσης, ότι «τα κράτη μέλη δεν μπορούν πλέον να μην έχουν ένα αποτελεσματικό σύστημα εκπαίδευσης ενηλίκων, ενσωματωμένο στη στρατηγική τους για τη διά βίου μάθηση, το οποίο παρέχει στους συμμετέχοντες αυξημένη πρόσβαση στην αγορά εργασίας και καλύτερη κοινωνική ένταξη και τους προετοιμάζει για την παράταση του ενεργού επαγγελματικού βίου στο μέλλον» (European Commission, 2006, σελ. 6).

Στο αμέσως επόμενο έγγραφο πολιτικής, το «Σχέδιο δράσης για την εκπαίδευση ενηλίκων: Ποτέ δεν είναι αργά για μάθηση» (European Commission, 2007), η εκπαίδευση ενηλίκων προσδιορίστηκε ως ένα από τα βασικά στοιχεία της Στρατηγικής της Λισαβόνας για την επίτευξη των στόχων της ΕΕ για τη διά βίου μάθηση. Μέσω των δύο αυτών εγγράφων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων, αναβαθμίζοντάς την από έναν σχετικά περιθωριακό σε έναν σημαντικό τομέα (Holford et. al. 2014). Στην Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «Ποτέ δεν είναι αργά για μάθηση» (European Commission, 2006), η εκπαίδευση ενηλίκων αναγνωρίζεται ως σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στην κοινωνική συνοχή και την οικονομική ανάπτυξη. Η «άρση των εμποδίων στη συμμετοχή», η «εξασφάλιση της ποιότητας της εκπαίδευσης ενηλίκων» και η «αναγνώριση και επικύρωση των μαθησιακών αποτελεσμάτων» είναι μερικά από τα βασικά μηνύματα πολιτικής για τους εμπλεκόμενους στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων, τα οποία εξακολουθούν και σήμερα να εμφανίζονται σε σύγχρονα έγγραφα της ΕΕ για την εκπαίδευση ενηλίκων. Τέλος, η Επιτροπή προσδιόρισε δράσεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της Εκπαίδευσης Ενηλίκων, καθορίζοντας συγκεκριμένους στόχους, όπως την αύξηση της συμμετοχής των ενηλίκων στην εκπαίδευση και την κατάρτιση (θέτοντας τον αριθμητικό στόχο του 12,5% έως το 2010). Σημειώνεται ότι ο στόχος αυτός τέθηκε, επίσης, μέχρι το 2020 στο πλαίσιο του Στρατηγικού Πλαισίου Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2020, ο οποίος όμως, παρά τις πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν τα επόμενα χρόνια, δεν επιτεύχθηκε. Το έγγραφο προσδιόρισε τη σημασία του καθορισμού δεικτών και σημείων αναφοράς και την ανάγκη συλλογής δεδομένων από τη Eurostat και τον ΟΟΣΑ και την αξιοποίηση διαθέσιμων δεδομένων, προκειμένου να στηριχθεί η χάραξη πολιτικής και ο σχεδιασμός προγραμμάτων και άλλων σχετικών δράσεων. Το Σχέδιο Δράσης του 2007 που ακολούθησε, στόχευσε στη διασφάλιση της αποτελεσματικής παρακολούθησης των πιο πάνω μηνυμάτων, θέτοντας ως στόχο αφενός την άρση των εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι ενήλικοι κατά τη συμμετοχή τους σε μαθησιακές δραστηριότητες και αφετέρου τη βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας του τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Η Ανακοίνωση και το Σχέδιο Δράσης για την Εκπαίδευση Ενηλίκων αποτέλεσαν σημαντικά έγγραφα της περιόδου της Λισαβόνας (2000-2010), κατά την οποία η ΕΕ ανέλαβε πρωτοβουλίες για να καταστεί ισχυρός ανταγωνιστικός παράγοντας στο παγκόσμιο σύστημα. Η εκπαίδευση ενηλίκων συνδέθηκε επίσης με την «Ευρώπη 2020», τη Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη για τη δεκαετία 2010-2020 (European Commission, 2010). Η Στρατηγική «Ευρώπη 2020» ανέδειξε όλες τις μορφές μάθησης καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου και προσδιόρισε την εκπαίδευση ενηλίκων ως τη βάση για την αναβάθμιση των δεξιοτήτων και την επανεκπαίδευση ως μέσο για την επίτευξη κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ένταξης. Οι δύο αυτές έννοιες επηρέασαν έντονα τα επόμενα έγγραφα ευρωπαϊκής πολιτικής και αποτέλεσαν κύρια ζητήματα προς αντιμετώπιση μέσω προγραμμάτων και πρωτοβουλιών σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Στα δύο προαναφερθέντα έγγραφα, ήταν εμφανής η δέσμευση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να προωθήσει την οικονομική ανταγωνιστικότητα των κρατών μελών ώστε να βοηθήσουν τους ενηλίκους να αντιμετωπίσουν τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Επιπλέον, ζητήματα αναλφαβητισμού, καταπολέμησης της φτώχειας, αντιμετώπισης των δημογραφικών αλλαγών και της γήρανσης του πληθυσμού, ήταν μερικά άλλα ζητήματα που έπρεπε να αντιμετωπισθούν εκείνη την περίοδο.

Αμέσως μετά ξεκίνησε η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 που επηρέασε πολλές χώρες ταυτόχρονα και οδήγησε σε παγκόσμια οικονομική κρίση. Η Δυτική Ευρώπη ήταν μεταξύ των περιοχών που πλήγηκαν περισσότερο, με όλες σχεδόν τις οικονομίες της Ευρωζώνης να αντιμετωπίζουν σοβαρή ύφεση το 2008-2009. Η εκπαιδευτική πολιτική, όπως και η εκπαίδευση ενηλίκων, αναγνωρίστηκε στην ευρωπαϊκή πολιτική ατζέντα ως σημαντικός παράγοντας για την άμβλυση των επιπτώσεων της κρίσης. Μια ισχυρότερη εντολή δόθηκε στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων, ωστόσο, έγινε πιο εμφανής η στροφή προς την κατάρτιση, τη μάθηση στον χώρο εργασίας και την αναβάθμιση και αναπροσαρμογή των δεξιοτήτων των ενηλίκων με χαμηλή ειδίκευση ώστε να ενταχθούν ή να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας, δίνοντας στην εκπαίδευση ενηλίκων ένα συγκεκριμένο προφίλ. Στο έγγραφο πολιτικής που ακολούθησε κατά τη διάρκεια της χρηματοπιστωτικής κρίσης, το ψήφισμα του Συμβουλίου για ένα «Ανανεωμένο Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο για την Εκπαίδευση των Ενηλίκων» του 2011, η εκπαίδευση ενηλίκων προσδιορίστηκε ως μέσο αντιμετώπισης τόσο των βραχυπρόθεσμων όσο και των μακροπρόθεσμων συνεπειών της οικονομικής κρίσης, της αστάθειας στην αγορά εργασίας και της ανάγκης μείωσης του κινδύνου του κοινωνικού αποκλεισμού, μέσω δράσεων που απευθύνονται σε ενηλίκους με χαμηλά προσόντα και χαμηλή ειδίκευση. Ταυτόχρονα, αναγνωρίστηκε η ουσιαστική συμβολή που μπορεί να έχει η εκπαίδευση ενηλίκων στην οικονομική ανάπτυξη — με την ενίσχυση της παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας, της δημιουργικότητας, της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη μέλη ενθαρρύνθηκαν να εισαγάγουν δράσεις, προκειμένου να επιτευχθούν τα παραπάνω και να συμβάλουν στην ανάπτυξη μιας ανταγωνιστικής οικονομίας βασισμένης στη γνώση και την καινοτομία (Council of the European Union, 2011).

Το Ψήφισμα των Υπουργών Παιδείας των κρατών μελών του 2011 για ένα «Ανανεωμένο Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο για την Εκπαίδευση των Ενηλίκων» (Council of the European Union, 2011) αποτέλεσε την πολιτική της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσον αφορά στην εκπαίδευση ενηλίκων για τη δεκαετία 2010-2020. Τόνισε την ανάγκη να αυξηθεί η συμμετοχή των ενηλίκων στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, για απόκτηση νέων εργασιακών δεξιοτήτων για ενεργό συμμετοχή στα κοινά, κοινωνική ένταξη ή για προσωπική ανάπτυξη και ολοκλήρωση. Το Θεματολόγιο καθόρισε ένα μακροπρόθεσμο όραμα στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων έως το 2020 και κατέδειξε τις βραχυπρόθεσμες προτεραιότητες που έπρεπε να επιτευχθούν έως το 2014 (Council of the European Union, 2011). Αυτές οι προτεραιότητες έμελλε να βελτιώσουν το προφίλ του τομέα γενικά και, πιο συγκεκριμένα, να προωθήσουν τις ευκαιρίες για τους ενηλίκους «ώστε να έχουν πρόσβαση σε ευκαιρίες για μάθηση υψηλής ποιότητας σε οποιαδήποτε στιγμή στη ζωή τους, με σκοπό την προαγωγή της προσωπικής και επαγγελματικής ανάπτυξης, της αυτεξουσιότητας, της προσαρμοστικότητας, της απασχολησιμότητας και της ενεργού συμμετοχής στα κοινά» (Council of the European Union, 2011, σελ. 3). Κατά την περίοδο αυτή, τα κράτη μέλη καλούνταν να εστιάσουν

τις δράσεις τους στους ακόλουθους τομείς: (1) υλοποίηση της διά βίου μάθησης και της κινητικότητας, (2) βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, (3) προαγωγή της ισοτιμίας, της κοινωνικής συνοχής και της ενεργού συμμετοχής στα κοινά μέσω της εκπαίδευσης των ενηλίκων και (4) ενίσχυση της δημιουργικότητας και της καινοτομίας όσον αφορά τους ενηλίκους και το εκπαιδευτικό περιβάλλον. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανανέωσε τις προτεραιότητες του Θεματολογίου το 2015 για να καλύψει την περίοδο 2015 έως 2020 (European Commission, 2015α), υποδεικνύοντας ότι η ευρεία κατεύθυνση του Ψηφίσματος των Υπουργών Παιδείας του 2011 για την εκπαίδευση ενηλίκων και το ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής παραμένουν ορατά και επίκαιρα. Εντούτοις, σημειώνονται οι ανανεωμένες προτεραιότητες, οι οποίες επικεντρώνονται κυρίως στην ενίσχυση των δεξιοτήτων των ενηλίκων, ιδίως αυτών με χαμηλές δεξιότητες γραμματισμού, αριθμητισμού και ψηφιακών δεξιοτήτων (European Commission, 2015α). Το Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο για την Εκπαίδευση των Ενηλίκων ανανεώθηκε και εγκρίθηκε από το Συμβούλιο Υπουργών τον Νοέμβριο του 2021 καλύπτοντας την περίοδο 2021-2030 (Council of the European Union, 2021). Το Ψήφισμα προσδιορίζει τις προτεραιότητες που μπορούν να υιοθετήσουν τα κράτη μέλη κατά την περίοδο μετά το 2020, συμπεριλαμβανομένων δράσεων για τη διακυβέρνηση, την προσφορά και την απορρόφηση, την ευελιξία και την πρόσβαση καθώς και τη διασφάλιση της ποιότητας στην εκπαίδευση ενηλίκων. Τέλος, η πράσινη μετάβαση και ο ψηφιακός μετασχηματισμός εισήχθησαν ως οι νέες προτεραιότητες της δεκαετίας, στο πλαίσιο και των νέων δεδομένων που δημιούργησαν η πανδημία της νόσου Covid-19 και η ανάγκη για ανταπόκριση στις ταχύτερες τεχνολογικές και κλιματολογικές αλλαγές. Το Ψήφισμα αναγνωρίζει τις προκλήσεις της ανάκαμψης από τις επιπτώσεις της πανδημίας και την ανάγκη για ανθεκτικότερες κοινωνίες και οικονομίες, ως συνέπεια των πρωτοφανών επιπτώσεων της πανδημίας αλλά και των κλιματολογικών αλλαγών στον πλανήτη. Επίσης, καλεί τα κράτη μέλη να αντιμετωπίσουν τις μεταβαλλόμενες ανάγκες της αγοράς εργασίας και την αναντιστοιχία δεξιοτήτων και να προβούν σε μεταρρυθμίσεις και επενδύσεις για τη διευκόλυνση και την επίτευξη της ψηφιακής μετάβασης και του ψηφιακού μετασχηματισμού. Σε γενικές γραμμές, το Ψήφισμα έχει ως στόχο να παρέχει τις προϋποθέσεις για να βοηθήσει τους πολίτες να αποκτήσουν το απαραίτητο σύνολο γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων που χρειάζονται ώστε να προετοιμαστούν για το παρόν και το μέλλον.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εκπαίδευση ενηλίκων διαδραμάτισε και συνεχίζει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο σε μεταγενέστερες συναφείς στρατηγικές της ΕΕ, οι οποίες έχουν ως αφετηρία τις δεξιότητες των ενηλίκων. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «Διαδρομές Αναβάθμισης των Δεξιοτήτων: Νέες Ευκαιρίες για Ενηλίκους» του 2016, η οποία αποτελεί μια από τις κύριες νομοθετικές προτάσεις για το «Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο Δεξιοτήτων». Οι «Διαδρομές Αναβάθμισης των Δεξιοτήτων» στοχεύουν να βοηθήσουν τους ενηλίκους να αποκτήσουν ένα ελάχιστο επίπεδο γραμματισμού, αριθμητισμού και ψηφιακών δεξιοτήτων, προκειμένου να προχωρήσουν σε υψηλότερα επίπεδα επαγγελματικών προσόντων (Council of the European Union, 2016). Αποτελούν την ευκαιρία των ενηλίκων για ένα νέο ξεκίνημα, καθώς περιλαμβάνουν χαρτογράφηση και αναγνώριση των γνώσεων και των δεξιοτήτων που ήδη διαθέτουν· τους προσφέρουν περαιτέρω εκπαίδευση και κατάρτιση υπό μορφή εξατομικευμένης προσφοράς μάθησης και, τελικά, τους οδηγούν στην απόκτηση νέων προσόντων, μέσω και των μηχανισμών επικύρωσης και αναγνώρισης των νέων δεξιοτήτων τους, για χρήση στην αγορά εργασίας ή για περαιτέρω μάθηση. Το 2019, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανανέωσε τη δέσμευσή του να υποστηρίξει τους ενηλίκους που αντιμετωπίζουν προβλήματα σε βασικές δεξιότητες (Council of the European Union, 2019). Αυτό αποτυπώθηκε στα Συμπεράσματα του Συμβουλίου για την υλοποίηση της Σύστασης του Συμβουλίου όσον αφορά τις Διαδρομές Αναβάθμισης των Δεξιοτήτων, τα οποία καλούσαν τα κράτη μέλη να θεσπίσουν μέτρα για την αναβάθμιση και την ανανέωση των δεξιοτήτων των ενηλίκων ως μέρος της ευρύτερης στρατηγικής προσέγγισης για τη διά βίου ανάπτυξη των δεξιοτήτων των ενηλίκων. Η ΕΕ υποστηρίζει τα κράτη μέλη να εφαρμόσουν τη Σύσταση με συγκεκριμένους τρόπους και κονδύλια, όπως το Μέσο Τεχνικής Υποστήριξης (το διάδοχο πρόγραμμα του Προγράμματος Στήριξης Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων),

το Πρόγραμμα Erasmus+ και τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία. Η αναβάθμιση των δεξιοτήτων και η επανεκπαίδευση των ενηλίκων υποστηρίζουν την τάση στην ΕΕ προς την αύξηση της απασχολησιμότητας του εργατικού δυναμικού προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι απαιτήσεις της αγοράς εργασίας, για να διασφαλιστεί η οικονομική βιωσιμότητα των κρατών και των ατόμων. Για άλλη μια φορά, η οικονομική ατζέντα της ΕΕ στον τομέα της εκπαίδευσης και κατάρτισης ενηλίκων κατέχει εξέχουσα θέση, όπως συνέβη και με τα προηγούμενα έγγραφα πολιτικής που παρουσιάστηκαν.

Η πρόσφατη Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2020) «Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο δεξιοτήτων για βιώσιμη ανταγωνιστικότητα, κοινωνική δικαιοσύνη και ανθεκτικότητα» εγκρίθηκε σε μια περίοδο κατά την οποία το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο είχε συμφωνήσει σε μια πρωτοφανή δέσμη μέτρων ανάκαμψης για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας Covid-19 στις οικονομίες και τις κοινωνίες των ευρωπαϊκών χωρών, καθώς και για την προώθηση της ανάκαμψης της Ευρώπης, μέσω της επένδυσης στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και την αποτελεσματική χρήση των δεξιοτήτων. Η πανδημία επιτάχυνε την ψηφιακή μετάβαση, καθώς η τηλεργασία και η εξ αποστάσεως μάθηση έγιναν πραγματικότητα για εκατομμύρια ενηλίκους. Εντούτοις, ενέτεινε το χάσμα στις ψηφιακές δεξιότητες και δημιούργησε νέες ανισότητες λόγω έλλειψης ψηφιακών δεξιοτήτων. Στην Ανακοίνωση αναφέρεται ότι λόγω της πανδημίας «σήμερα, περισσότερο από ποτέ, η ΕΕ χρειάζεται μια ριζική αλλαγή όσον αφορά τις δεξιότητες» (European Commission, 2020, σελ. 2) προκειμένου να ενισχυθεί η βιώσιμη ανταγωνιστικότητα, να διασφαλιστεί η κοινωνική δικαιοσύνη και να οικοδομηθεί η ανθεκτικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αναφέρεται, επίσης, ότι οι ενήλικοι στην ΕΕ θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να εμπλουτίσουν και να αναβαθμίσουν τις δεξιότητές τους, προκειμένου να συμβάλουν ουσιαστικά στην ανάκαμψη της οικονομίας της Ευρώπης. Το Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο Δεξιοτήτων έθεσε φιλόδοξους στόχους για την αναβάθμιση δεξιοτήτων και την επανεκπαίδευση των ενηλίκων για τα επόμενα πέντε χρόνια, δίνοντας τη δυνατότητα στους ανθρώπους να αξιοποιήσουν τον προϋπολογισμό της ΕΕ για να ενισχύσουν τις δεξιότητές τους μέσα από τη συμμετοχή στη διά βίου μάθηση. Επίσης, επαναβεβαιώθηκε η πεποίθηση ότι για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, η διά βίου μάθηση πρέπει να γίνει πραγματικότητα στην Ευρώπη για όλους τους ενηλίκους σε κάθε κράτος μέλος. Σε αυτό το πλαίσιο, τέθηκαν ακόμη πιο φιλόδοξοι στόχοι για την εκπαίδευση ενηλίκων μέχρι το 2025, όταν το 50% των ενηλίκων ηλικίας 25-64 ετών θα πρέπει να έχει συμμετάσχει σε τουλάχιστον μία τυπική ή άτυπη δραστηριότητα εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Τα βασικά μηνύματα σε αυτήν την Ανακοίνωση σχετίζονται κυρίως με την πρόσβαση στη μάθηση, έτσι ώστε οι ενήλικοι με χαμηλή ειδίκευση και χαμηλές δεξιότητες να διαχειρίζονται τη μετάβαση (ή τις μεταβάσεις) στην αγορά εργασίας μέσω της αναβάθμισης δεξιοτήτων και της επανεκπαίδευσης.

4. Συζήτηση

Μολονότι η ανάλυση των εγγράφων πολιτικής της ΕΕ για την εκπαίδευση ενηλίκων δεν είναι εξαντλητική, από την παρουσίαση που έγινε πιο πάνω μπορούν να εξαχθούν ορισμένοι καίριες σημασίας προβληματισμοί σχετικά με τις κύριες κατευθύνσεις και τα βασικά μηνύματα των εγγράφων αυτών, όπως προέκυψαν από τη σχετική ανάλυση. Καταρχάς, αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο το γεγονός ότι η εκπαίδευση ενηλίκων αποτελεί σημαντικό στοιχείο των πολιτικών της Διά Βίου Μάθησης και, ως εκ τούτου, αποτελεί σημαντικό μέσο για την αντιμετώπιση των τεχνολογικών εξελίξεων, των αναγκών της αγοράς εργασίας και της ανάπτυξης της οικονομίας της γνώσης. Τα έγγραφα πολιτικής της ΕΕ συμφωνούν ότι σκοπός της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι να παρέχει ευκαιρίες μάθησης σε όλους τους ενηλίκους καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους και να ενισχύει την κοινωνική ένταξη, την ενεργό συμμετοχή τους στα κοινά και την προσωπική εξέλιξη και αυτοβελτίωση. Παράλληλα, όροι όπως η απασχολησιμότητα, η παραγωγικότητα, η απόκτηση περισσότερων δεξιοτήτων και η ανταγωνιστικότητα σε μια σύγχρονη αγορά εργασίας εμφανίζονται στα ευρωπαϊκά έγγραφα πολιτικής κυρίως από το 2008 και μετά.

Ταυτόχρονα, μέσα από την ανάλυση των ευρωπαϊκών εγγράφων διαφαίνεται ότι η εκπαίδευση ενηλίκων αγάλιασε το όραμα της ΕΕ για μια πιο δίκαιη και ανθρωπίνη κοινωνία. Κατά συνέπεια,

έννοιες όπως η κοινωνική συνοχή και η κοινωνική συμμετοχή, η κοινωνική ένταξη μειονεκτουσών ομάδων, η ενεργός συμμετοχή στα κοινά, η προαγωγή της ισότητας και η προσωπική εξέλιξη κατέχουν επίσης κεντρική θέση στα έγγραφα πολιτικής που παρουσιάστηκαν. Ως εκ τούτου, στα έγγραφα δόθηκε έμφαση στην υιοθέτηση μέτρων που θα διασφαλίζουν την απρόσκοπτη και ισότιμη συμμετοχή των ενηλίκων στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, ανεξάρτητα από την ηλικία και τις ικανότητές τους, και θα αντιμετωπίζουν τα εμπόδια στη συμμετοχή των ενηλίκων στη μάθηση, όπως είναι οι οικογενειακές ευθύνες, τα συγκρουόμενα ωράρια μεταξύ του προσφερόμενου προγράμματος και των επαγγελματικών υποχρεώσεων, το κόστος του προσφερόμενου προγράμματος, η απουσία στήριξης από τον εργοδότη, η έλλειψη πρόσβασης σε Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας (ΤΠΕ) και η υγεία ή η ηλικία των εκπαιδευομένων (Eurydice, 2015). Αυτά τα εμπόδια είναι εντονότερα σε ευάλωτες ομάδες πληθυσμού, ηλικιωμένους ή μετανάστες.

Ωστόσο, παρόλο που η Στρατηγική της Λισαβόνας έδωσε στην εκπαίδευση ενηλίκων κεντρικό ρόλο στην εκπαιδευτική πολιτική της ΕΕ, αναδεικνύοντας την κοινωνική της πτυχή, υπάρχουν φωνές στον ευρωπαϊκό χώρο που διαπιστώνουν την υποχώρηση του κοινωνικού χαρακτήρα των πολιτικών της εκπαίδευσης ενηλίκων, υποστηρίζοντας ότι η κύρια εστίαση του τομέα είναι η αγορά εργασίας με έμφαση την αναντιστοιχία δεξιοτήτων, την επαγγελματική εκπαίδευση και την αναγνώριση της προηγούμενης μάθησης (Holford & Milana, 2014· Negt 2012, Η εκπαίδευση ενηλίκων διαφάνηκε ότι αποτέλεσε εργαλείο για την αντιμετώπιση σημαντικών προκλήσεων της ΕΕ για την «προσαρμογή σε ένα μεταβαλλόμενο οικονομικό και τεχνολογικό περιβάλλον στο πλαίσιο του καπιταλισμού της ελεύθερης αγοράς» (Rubenson & Elfert, 2015, σελ. 134). Το «επιστημονικό σύμπαν του τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι μάλλον αδύναμο και κατά συνέπεια επηρεάζεται έντονα από το κοινωνικό σύμπαν στο οποίο είναι ενσωματωμένο» (op.cit., σελ. 134) και αυτό ενέχει τον κίνδυνο μετατόπισης της εκπαίδευσης ενηλίκων από τις κλασικές αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης και της δημοκρατίας. Ταυτόχρονα, η αποτελεσματικότητα των πολιτικών για την εκπαίδευση ενηλίκων σε εθνικό επίπεδο μετρίεται με βάση στατιστικά δεδομένα, συγκρίσιμους δείκτες και σημεία αναφοράς (π.χ. Έκθεση Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης και της Κατάρτισης, Διεθνές Πρόγραμμα για την Αποτίμηση των Δεξιοτήτων και Ικανοτήτων των Ενηλίκων – PIAAC). Τα σημεία αναφοράς ορίζονται, επίσης, για την επίλυση προβλημάτων και αναγκών που εντοπίζονται από διάφορα κράτη μέλη (Guimarães, 2017), τα οποία επιτρέπουν τη σύγκριση με τα κράτη πέραν της Ευρώπης και την προσαρμογή στις ανάγκες διαφορετικών κρατών μελών και τομέων (Rasmussen, 2014). Ωστόσο, η αξιολόγηση και η σύγκριση των κρατών μελών, η κατάταξή τους σε ευρωπαϊκές και διεθνείς έρευνες και η ανάπτυξη των μηχανισμών συγκριτικής αξιολόγησης, ενισχύει το οικονομίστικο μοντέλο για την εκπαίδευση ενηλίκων, αφού συνδέει τη χρηματοδότηση των εθνικών πολιτικών με τα αποτελέσματα της αξιολόγησης και μειώνει την ικανότητα των κρατών να επικεντρώνονται σε σημαντικές πτυχές του πεδίου, όπως η προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των ενηλίκων, η δέσμευση, τα κίνητρα και η ενδυνάμωση των ατόμων. Αυτό συμβαίνει επειδή η κύρια εστίαση της εκπαίδευσης ενηλίκων φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με πτυχές που σχετίζονται με την αγορά εργασίας, τις βασικές ικανότητες, την επαγγελματική εκπαίδευση, την αναγνώριση της προηγούμενης μάθησης, την απόκτηση δεξιοτήτων, την ανθεκτικότητα και άλλους συναφείς στόχους. Οι στόχοι αυτοί, με τη σειρά τους, τείνουν να συγκαλύπτουν πιο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, εμφάσεις και συνθήκες της εκπαίδευσης ενηλίκων (Rasmussen, 2014), υπογραμμίζοντας την αυξανόμενη και διαχρονική πολιτική έμφαση της ΕΕ στις οικονομικές πτυχές της εκπαίδευσης ενηλίκων και τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης ενηλίκων στην οικονομική ανάπτυξη (Guimarães, 2017). Δίνεται, λοιπόν, μια ισχυρότερη εντολή στην επίτευξη της οικονομικής ατζέντας της ΕΕ.

Δεν μπορεί, ωστόσο, να αγνοηθεί το γεγονός ότι η δημοσίευση της πλειοψηφίας αυτών των εγγράφων πολιτικής έγινε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης του 2008 στην Ευρώπη και της συνεχιζόμενης παγκόσμιας κρίσης, η οποία εντάθηκε με την πανδημία του Covid-19. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας μεγάλο μέρος της δραστηριότητας και της συζήτησης στους κόλπους της ΕΕ επικεντρώθηκε αφενός σε επείγοντα οικονομικά ζητήματα και αφετέρου σε προκλήσεις για αντιμετώπιση της επείγουσας ανάγκης για ψηφιακό μετασχηματισμό λόγω της πανδημίας. Η

απασχολησιμότητα και η προσαρμοστικότητα στην οικονομική κρίση, η ανταγωνιστικότητα, η χρηματοπιστωτική σταθερότητα και η ψηφιακή μετάβαση επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές που υιοθετήθηκαν σε επίπεδο ΕΕ στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων. Αυτή η μετατόπιση μεταφράστηκε σε πολιτικές που αναφέρονται στην αναβάθμιση των δεξιοτήτων και την επανεπίδραση των ενηλίκων για ένταξη ή επανένταξή τους στην αγορά εργασίας, την καταπολέμηση της ανεργίας, ειδικότερα μεταξύ των νέων και τη γεφύρωση του ψηφιακού χάσματος. Για να επιτευχθεί αυτό, εισήχθησαν αρκετοί μηχανισμοί, πλαίσια και πρωτοβουλίες, όπως η επικύρωση της μη τυπικής και άτυπης μάθησης, συστήματα συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού, μηχανισμοί διασφάλισης ποιότητας και πλαίσια για προσόντα που βασίζονται σε πιστωτικές μονάδες. Επιπλέον, το 2020 η ΕΕ εισήγαγε τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ένα καινοτόμο εργαλείο της ΕΕ, που στοχεύει να μετριάσει τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της πανδημίας του κορωνοϊού και να καταστήσει τις ευρωπαϊκές οικονομίες και κοινωνίες πιο βιώσιμες, ανθεκτικές και καλύτερα προετοιμασμένες να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες της πράσινης και ψηφιακής μετάβασης. Το εργαλείο αυτό στοχεύει στην παροχή άμεσης οικονομικής στήριξης στα κράτη μέλη υπό μορφή δανείων τα οποία υποστηρίζουν μεταρρυθμίσεις και επενδύσεις. Αυτές οι πρωτοβουλίες δίνουν στην εκπαίδευση ενηλίκων μια ισχυρότερη κατεύθυνση προς την προσπάθεια πρόληψης της ανεργίας και διευκολύνουν την προσαρμογή της αγοράς εργασίας στις νέες ανάγκες που δημιουργούν οι υφιστάμενες καθώς και οι μελλοντικές συνθήκες.

Είναι σημαντικό, όταν συζητείται η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής των ευρωπαϊκών πολιτικών στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η μεγάλη ανομοιογένεια μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και οι διαφορετικές τους αφετηρίες. Σήμερα, καθίσταται φανερό ότι, παρά τα πολυάριθμα έγγραφα πολιτικής και τις πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν τα τελευταία είκοσι χρόνια, ο αριθμός των ενηλίκων που συμμετέχουν στη διά βίου μάθηση παραμένει στάσιμος και είναι ιδιαίτερα απογοητευτικός, κυρίως για ενηλίκους με χαμηλή ειδίκευση και ενηλίκους μεγαλύτερης ηλικίας, ενώ παράλληλα παρουσιάζονται μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. Αυτή η πραγματικότητα δημιουργεί ερωτήματα για τον τρόπο που οι ευρωπαϊκές πολιτικές στην εκπαίδευση ενηλίκων μεταφράζονται σε εθνικό επίπεδο από τους αρμόδιους φορείς (υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, παρόχους, ερευνητές, εκπαιδευτές ενηλίκων, ακαδημαϊκούς), για τις κινητήριες δυνάμεις πίσω από τις πολιτικές των κρατών μελών για την εκπαίδευση ενηλίκων, για τις προτεραιότητες που τίθενται στον τομέα καθώς και τον τρόπο που τελικά εφαρμόζονται οι πολιτικές αυτές.

Η πιο πάνω κατάσταση εγείρει μια σειρά από ερωτήματα που επηρεάζουν τους αρμόδιους φορείς στον τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Τέτοια αφορούν, για παράδειγμα, την ευθύνη σε σχέση με την υλοποίηση των πολιτικών του πεδίου, καθώς και τις εμφάσεις και τη θέση τους σε σχέση με το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο προωθούνται και υλοποιούνται οι σχετικές πολιτικές. Ο τρόπος με τον οποίο τα κράτη μέλη ανταποκρίνονται σε αυτά τα ζητήματα δεν αποτελεί πεδίο έρευνας του παρόντος άρθρου. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο προβληματισμός παραμένει και θα πρέπει να απασχολήσει τους αρμόδιους φορείς κατά την παρακολούθηση και υλοποίηση των πολιτικών του πεδίου. Αφενός διαπιστώνεται η μετατόπιση της πολιτικής της εκπαίδευσης ενηλίκων προς την επίτευξη των στόχων της αγοράς εργασίας με την ενίσχυση των ενηλίκων με ένα σύνολο ικανοτήτων για την αντιμετώπιση των οικονομικών ελλείψεων, των αναγκών της αγοράς εργασίας ή της μάθησης στον χώρο εργασίας. Αφετέρου, ως μέσο βελτίωσης της κοινωνίας, η εκπαίδευση ενηλίκων πρέπει να είναι αφοσιωμένη στις έννοιες της ελευθερίας και της δικαιοσύνης και οι πολιτικές που υλοποιούνται πρέπει να οδηγούν σε σημαντικές πρακτικές που να δημιουργούν αφορμές για ανάπτυξη εναλλακτικού δημοκρατικού λόγου (alternative democratic discourse) (Collins, 1991), κριτικού στοχασμού και μετασχηματίζουσας μάθησης (critical reflection and transformational learning) (Brookfield, 1987; Mezirow, 1991), καθώς και δράσης για κοινωνική αλλαγή (social change), ως αποτέλεσμα της συμμετοχής των ενηλίκων στην εκπαίδευση (Freire, 1972). Τα πιο πάνω συνδέονται με θεμελιώδεις αξίες της εκπαίδευσης ενηλίκων, συμπεριλαμβανομένης της «ανάπτυξης και της απελευθέρωσης» (Merriam & Caffarella 1999, σελ. 75).

Ανεξάρτητα από τους δύο προσανατολισμούς που αναφέρθηκαν πιο πάνω, η θέση που υποστηρίζεται στο παρόν άρθρο είναι ότι η εκπαίδευση ενηλίκων δεν μπορεί ούτε πρέπει να παραμένει ουδέτερη και ότι οι προσπάθειες όσων συμμετέχουν στο πεδίο πρέπει να συνδεθούν με τις βασικές αρχές της εκπαίδευσης ενηλίκων, με προτεραιότητα τον αγώνα για κοινωνική δικαιοσύνη και κοινωνική αλλαγή. Η άποψη αυτή εδράζεται στο γεγονός ότι συχνά οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι δεν ενσωματώνονται στη γενική εκπαίδευση, γιατί ανήκουν σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού (π.χ. μετανάστες, μαθητές σχολείων δεύτερης ευκαιρίας, άτομα που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο, ηλικιωμένοι, κρατούμενοι σε σωφρονιστικά ιδρύματα), των οποίων οι φωνές σπάνια ακούγονται και σπάνια λαμβάνονται υπόψη κατά τη διαδικασία ανάπτυξης των εκπαιδευτικών πολιτικών. Αυτό εγείρει σημαντικές ανησυχίες σχετικά με την ικανότητα των συστημάτων εκπαίδευσης ενηλίκων να αγκαλιάσουν τις διαφορετικές φωνές των ομάδων που συμμετέχουν στην εκπαίδευση ενηλίκων και των φορέων που εμπλέκονται στο πεδίο και να διαχειρίζονται τις αντιφατικές προτεραιότητες και τις διαφορετικές εννοιολογικές κατανοήσεις, συμβάλλοντας θετικά στη συζήτηση σχετικά με το πώς η εκπαίδευση ενηλίκων μπορεί να ανταποκριθεί στις κοινωνικές της αξίες. Η συνεργασία μεταξύ των σχετικών φορέων σε εθνικό επίπεδο, καθώς και η ανταλλαγή καλών πρακτικών και εμπειρογνωμοσύνης μεταξύ των κρατών μελών σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μπορεί να βοηθήσει στην επιτυχία των κύριων στόχων της εκπαίδευσης ενηλίκων. Ίσως, η μεγαλύτερη πρόκληση έγκειται στη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους τα κράτη μέλη της ΕΕ μπορούν να διασφαλίσουν ότι αυτές οι πολιτικές θα προσεγγίσουν τον ενήλικο πληθυσμό και θα επηρεάσουν θετικά τη ζωή του, ειδικά σε περιόδους σοβαρών κοινωνικών, οικονομικών, υγειονομικών και άλλων κρίσεων.

Σήμερα στην Ευρώπη, υπάρχουν φωνές που υποστηρίζουν την ανάγκη μεγαλύτερης εστίασης των πολιτικών της εκπαίδευσης ενηλίκων στην προσωπική ανάπτυξη των ενηλίκων και την περισσότερη και καλύτερη παροχή εκπαίδευσης, κυρίως σε όσους έχουν μεγαλύτερη ανάγκη (ΕΑΕΑ, 2019). Αυτές οι φωνές υποστηρίζουν ότι η εκπαίδευση ενηλίκων έχει εννοιοποιηθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο κυρίως με όρους που παραπέμπουν στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση ή την αγορά εργασίας (Holford and Milana, 2014) και ότι με τη συγκρότησή της στην ΕΕ, η εκπαίδευση ενηλίκων ενίσχυσε πρωτίστως τους οικονομικούς στόχους της Ένωσης (Mikulec, 2015). Επίσης, υποστηρίζεται ότι οι ευρωπαϊκές πολιτικές επικεντρώνονται στον ατομικισμό και την απασχολησιμότητα (Grummell, 2007), όπου οι ίσες ευκαιρίες φαίνεται να αφορούν κυρίως εκείνα τα άτομα που διαθέτουν οικονομικούς, προσωπικούς, χωρικούς και χρονικούς πόρους για πρόσβαση στην εκπαίδευση: εκπαιδευόμενους με υψηλές γνωστικές δεξιότητες (Brine, 2006). Η ενίσχυση της ισότιμης συμμετοχής που θα επιτρέπει στους ενήλικους να ξεπεράσουν τα διάφορα εμπόδια που αντιμετωπίζουν στην πρόσβασή τους στην εκπαίδευση (Desjardins, 2015), η ενδυνάμωση των ενηλίκων εκπαιδευομένων (Prins & Drayton, 2010), η ενίσχυση της συστηματικής και σχετικής επαγγελματικής ανάπτυξης των εκπαιδευτών ενηλίκων (Nuissl, 2010) και η βελτίωση του προφίλ του πεδίου (Merriam & Brockett, 2007) θα πρέπει, μεταξύ άλλων, να αποτελούν ορατούς στόχους των ευρωπαϊκών πολιτικών ώστε να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις και οι προβληματισμοί που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σχολιαστεί ακόμα ένα ζήτημα. Για την εφαρμογή της ευρωπαϊκής πολιτικής για την εκπαίδευση ενηλίκων σε μια προοπτική διά βίου μάθησης, δίνεται μεγάλη έμφαση στον ρόλο του ατόμου ως προς την αξιοποίηση των εκπαιδευτικών ευκαιριών και την οικοδόμηση μιας διαδρομής που να ενισχύει την απασχολησιμότητα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Αυτή η προσέγγιση υπογραμμίζει την τάση να μετατρέπονται κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα σε μαθησιακά και, επομένως, σε ζητήματα που πρέπει να επιλυθούν από τα ίδια τα άτομα και όχι μέσω συλλογικών και δομικών προσεγγίσεων (Biesta, 2012). Επιπρόσθετα, σε αρκετές περιπτώσεις διαπιστώνεται ότι στις πολιτικές της ΕΕ και του ΟΟΣΑ, ο σκοπός της διά βίου μάθησης παραμελεί τη δημοκρατική της λειτουργία, προκειμένου να κάνει τους εκπαιδευόμενους πιο «απασχολήσιμους». Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την ιδέα της «εκπαίδευσης για όλους» και θέτει τους εκπαιδευόμενους υπό την πίεση να προσαρμόζουν συνεχώς τις δεξιότητές τους προκειμένου να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας και της ανάγκης της οικονομίας. Ταυτόχρονα, θέτει ερωτήματα για

το περιεχόμενο και τους στόχους της εκπαίδευσης ενηλίκων. Η ενίσχυση της απασχολησιμότητας στην ΕΕ έχει μετατραπεί σε βασικό θέμα και ουσιαστικά θεωρείται ατομικό πρόβλημα και όχι συλλογικό ζήτημα (Paulos, 2015). Βασιζόμενοι στο έργο του Freire, οι Roing και Crowther (2016) μίλησαν για την «πραγματικά χρήσιμη γνώση», η οποία θα επιφέρει πραγματικές αλλαγές στις συνθήκες που καταπιέζουν, περιθωριοποιούν ή εκμεταλλεύονται τους ανθρώπους και η οποία σχετίζεται με τις συλλογικές συνθήκες και την εμπειρία αυτών των ανθρώπων. Σε αυτό το πλαίσιο, οι πολιτικές εκπαίδευσης ενηλίκων θα πρέπει να ενισχύσουν την προσωπική, κοινωνική και πολιτική χειραφέτηση δίνοντας τη δυνατότητα στους ενήλικους εκπαιδευόμενους να ενημερώνονται μέσα από τη διαθέσιμη γνώση και να μπορούν να συμμετέχουν στις διαθέσιμες ευκαιρίες μάθησης. Ενισχύεται με αυτόν τον τρόπο ο κοινωνικός της χαρακτήρας, μετατρέποντάς τη συμμετοχή στην εκπαίδευση και την κατάρτιση από ατομικό ζήτημα, σε ζήτημα που θα πρέπει να απασχολεί όλη την κοινωνία.

Κλείνοντας αυτό το άρθρο, κρίνεται σημαντικό να σημειωθεί η σύνδεση μεταξύ των ευρωπαϊκών πολιτικών και των θεωριών για την εκπαίδευση ενηλίκων. Και στις δύο έχει αναγνωριστεί η ποικιλομορφία και η σύνθετη φύση της εκπαίδευσης ενηλίκων, ο κατακερματισμός του πεδίου, η πολυπλοκότητα των ενήλικων εκπαιδευομένων και η σημασία που πρέπει να αποδίδεται στον εκπαιδευτή ενηλίκων και την επαγγελματική του ανάπτυξη προκειμένου να ανταποκριθεί στις ρητές και ποικιλόμορφες ανάγκες των ενήλικων εκπαιδευομένων. Ωστόσο, η εκπαιδευτική πολιτική του πεδίου φαίνεται αποσυνδεδεμένη από τη θεωρία, καθώς αντιμετωπίζει μόνο έναν περιορισμένο αριθμό ζητημάτων (Zarifis & Paradimitriou, 2015). Είναι γεγονός ότι έχουν διατυπωθεί σημαντικές θεωρητικές προσεγγίσεις στις οποίες στηρίζεται η εκπαίδευση ενηλίκων, οι οποίες μπορούν να παρέχουν χρήσιμες γνώσεις για την κατεύθυνση που θα μπορούσαν να έχουν οι ευρωπαϊκές πολιτικές του πεδίου. Αυτές οι θεωρίες διαφέρουν ως προς τους σκοπούς και τους λόγους που ωθούν τους ενήλικες εκπαιδευόμενους να συμμετάσχουν στη μάθηση καθώς και στον ρόλο των ίδιων των εκπαιδευομένων στη μαθησιακή διαδικασία. Για ορισμένους θεωρητικούς του πεδίου, η εκπαίδευση των ενηλίκων περιγράφεται ως όχημα για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων, που αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της προόδου στον εργασιακό χώρο. Οι θεωρίες του ανθρώπινου κεφαλαίου, για παράδειγμα, χρησιμοποιούνται γενικά ως το οργανωμένο σύνολο ιδεών για την περιγραφή και την κατανόηση της σχέσης μεταξύ του μορφωτικού επιπέδου και της οικονομικής ανάπτυξης (Schultz, 1971). Συγκεκριμένα, οι θεωρίες αυτές ορίζουν το ανθρώπινο κεφάλαιο ως τη γνώση, τις στάσεις και τις δεξιότητες που αναπτύσσονται και εκτιμώνται κυρίως για τις οικονομικά παραγωγικές δυνατότητες και αναφέρονται στις παραγωγικές ικανότητες των ανθρώπων ως μέσων που παράγουν εισόδημα σε μια οικονομία. Μέσω αυτής της μορφής εκπαίδευσης επιτυγχάνεται η ατομική ανάπτυξη και κατά συνέπεια η ανάπτυξη του οικονομικού κεφαλαίου. Άλλοι μελετητές ερμηνεύουν την εκπαίδευση ενηλίκων ως διαδικασία αυτοκατευθυνόμενης μάθησης. Αυτή η προσέγγιση στη μάθηση συνέβαλε στην ανάπτυξη της θεωρίας της Ανδραγωγικής του Malcolm Knowles (1975) ο οποίος έδωσε ιδιαίτερη έμφαση σε εκείνα τα χαρακτηριστικά των ενήλικων εκπαιδευομένων και κυρίως στην τάση τους για αυτοδιάθεση, μέσω της ανάληψης συγκεκριμένων πρωτοβουλιών, ώστε να αναπτύξουν την ικανότητά τους για να αυτοκατευθυνθούν. Οι στόχοι της αυτοκατευθυνόμενης μάθησης ποικίλουν, από την ανάπτυξη της ικανότητας των ενηλίκων να είναι αυτοκαθοδηγούμενοι μέχρι την ενίσχυση της μετασχηματιστικής μάθησης (Mezirow, 1991). Η αυτοκατευθυνόμενη μάθηση θεωρείται, επίσης, ως μάθηση για κοινωνική και πολιτική δράση (Brookfield, 1993; Collins, 1996). Σημαντικότατο ρόλο στην όλη θεώρηση της εκπαίδευσης των ενηλίκων έχει η έννοια της εμπειρίας (βλ. Κύκλος της μάθησης των Kolb & Fry, 1975). Επίσης, η αναδόμηση των εμπειριών των ενηλίκων, μέσω της μετασχηματισμού των οπτικών του, αποτελεί βασική αρχή της μετασχηματιστικής μάθησης, σύμφωνα με τον Mezirow (1997). Ο αναστοχασμός της εμπειρίας από τον ενήλικα εκπαιδευόμενο κατέχει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία της μάθησης εφόσον βοηθά τα άτομα να αμφισβητήσουν τις τρέχουσες παραδοχές βάσει των οποίων ενεργούν και, εάν θέλουν, να τις αλλάξουν προς το καλύτερο. Η χειραφετική πλευρά της εκπαίδευσης (αυτονομία και απελευθέρωση) είναι σημαντική, τόσο στο έργο του Mezirow, όσο και στο έργο του Βραζιλιάνου παιδαγωγού Freire, ο οποίος θεωρεί την εκπαίδευση κυρίως ως απελευθερωτική διαδικασία και ως μέσο προσωπικής

ενδυνάμωσης και κοινωνικού μετασχηματισμού. Ως εκ τούτου, η εκπαίδευση δεν μπορεί να παραμείνει ουδέτερη αλλά έχει πολιτικό χαρακτήρα με στόχο τον μετασχηματισμό της συνείδησης του ατόμου και την κοινωνική αλλαγή (Freire, 1972).

Ωστόσο, η έλλειψη ισχυρής πολιτικής βούλησης, η κατακερματισμένη πολιτική και ο ανεπαρκής συντονισμός σε εθνικό επίπεδο επηρεάζουν την εφαρμογή συστημάτων εκπαίδευσης ενηλίκων που να βασίζονται σε θεωρίες εκπαίδευσης ενηλίκων, όπως έχουν περιγραφεί πιο πάνω. Αυτό καταδεικνύει ότι η εκπαίδευση ενηλίκων δεν αποτελεί ακόμη προτεραιότητα σε εθνικό επίπεδο σε σύγκριση με άλλους εκπαιδευτικούς τομείς, επιβεβαιώνοντας το γεγονός ότι δεν αποτελεί ακόμη βασική συνιστώσα της Διά Βίου Μάθησης, παρά τις εκάστοτε διακηρύξεις των εγγράφων πολιτικής. Παρά τον κατακερματισμό του πεδίου, βασικές θεωρητικές αρχές της εκπαίδευσης ενηλίκων, όπως η δημιουργία ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος, η αναγνώριση της προηγούμενης εμπειρίας, η τοποθέτηση του εκπαιδευομένου στο επίκεντρο της μαθησιακής διαδικασίας, η παρακίνηση των εκπαιδευομένων για συμμετοχή στη μάθηση, η εισαγωγή ευέλικτων εκπαιδευτικών οδών, η δόμηση προγραμμάτων στη βάση των αναγκών των ενηλίκων εκπαιδευομένων και ο προσδιορισμός των αναγκών των εκπαιδευτών ενηλίκων, μπορούν να στηρίξουν τη διαμόρφωση των σχετικών ευρωπαϊκών πολιτικών.

Σχετικό με τα πιο πάνω, είναι και το επιχείρημα των Rubenson και Elfert (2015) ότι υπάρχει αποσύνδεση μεταξύ της ακαδημαϊκής έρευνας για την εκπαίδευση ενηλίκων και της έρευνας που σχετίζεται με την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτικής. Αυτό, κατά την άποψή τους, έγκειται στο γεγονός ότι η έρευνα για την εκπαίδευση ενηλίκων σήμερα καθοδηγείται εν μέρει από υπερεθνικούς οργανισμούς (π.χ. την ΕΕ και τον ΟΟΣΑ) και όχι από ακαδημαϊκούς, επιστήμονες ή μελετητές του πεδίου της εκπαίδευσης ενηλίκων. Αυτό υποδηλώνει την προσπάθεια της ΕΕ και του ΟΟΣΑ να οικοδομήσουν μια παράδοση χάραξης πολιτικής με βάση τεκμηριωμένα στοιχεία, η οποία θα εδραιώνεται στα ευρήματα διεθνών ερευνών. Η έρευνα PIAAC μπορεί να θεωρηθεί ως παράδειγμα αυτής της προσπάθειας. Μπορεί, επίσης, να υποδεικνύει ότι οι κλάδοι που είναι περισσότερο ευθυγραμμισμένοι με τη ρητορική που προωθείται από την ΕΕ και άλλους διεθνείς οργανισμούς, ενδέχεται να βρίσκονται σε καλύτερη θέση ως προς τη λήψη χρηματοδοτήσεων από συγκεκριμένα ευρωπαϊκά προγράμματα και εργαλεία (π.χ. Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, Πρόγραμμα Erasmus+, Μέσο Τεχνικής Υποστήριξης). Ωστόσο, αυτή η μετατόπιση θέτει σε κίνδυνο τον παραδοσιακό τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων, καθώς η συμβολή του ενδέχεται να θεωρείται λιγότερο σημαντική.

Ο αντίκτυπος που έχουν οι ευρωπαϊκές πολιτικές στα κράτη μέλη είναι ασαφής και δεν έχει διερευνηθεί σε μεγάλο βαθμό (Mikulec, 2019). Για να απαντηθεί το ζήτημα αυτό χρειάζεται ενδελεχής έρευνα, που υπερβαίνει το πεδίο έρευνας του παρόντος άρθρου και θα μπορούσε να αποτελέσει θέμα μελλοντικών ερευνών. Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι τα έγγραφα πολιτικής έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης σε συστήματα εκπαίδευσης ενηλίκων σε εθνικό επίπεδο, σε μια προσπάθεια να διαπιστωθεί ο βαθμός εφαρμογής των πτυχών ή προτεραιοτήτων των ευρωπαϊκών πολιτικών στα διάφορα Κράτη Μέλη. Μεταξύ άλλων, αναφέρεται η σε βάθος επισκόπηση του εντοπισμού των παραγόντων που βοηθούν στην επίτευξη αποτελεσματικών πολιτικών στην εκπαίδευση ενηλίκων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, που παρουσιάζεται σε σχετική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής η οποία εκπονήθηκε το 2015 (European Commission, 2015β). Επίσης, στην πιο πρόσφατη έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο «Achievements under the Renewed European Agenda for Adult Learning» (European Commission, 2019) μπορεί κάποιος να διαπιστώσει τον αντίκτυπο του Ψηφίσματος «Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο για την Εκπαίδευση Ενηλίκων» από τα έτη 2011-2018 στα Κράτη Μέλη σε σχέση με τις τέσσερις του προτεραιότητες: (α) Διακυβέρνηση, (β) Ευελιξία και πρόσβαση, (γ) Προσφορά, αξιοποίηση και διασφάλιση της ποιότητας. Στην έκθεση, παρουσιάζονται, επίσης, καλές πρακτικές από τα Κράτη Μέλη σε σχέση με τις πιο πάνω πτυχές, όπως έχουν υλοποιηθεί από τους Εθνικούς Συντονιστές που ορίστηκαν να προωθήσουν το Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο στη χώρα τους. Τέλος, σε σχετικά άρθρα διερευνάται ο αντίκτυπος των ευρωπαϊκών πολιτικών στις εθνικές. Ενδεικτικά αναφέρονται αυτά των Paulos (2015), Guimarães (2017) και Mikulec (2019). Το πρώτο άρθρο (Paulos, 2015) διερευνά τον ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον

ορισμό της εκπαιδευτικής πολιτικής του πεδίου της εκπαίδευσης ενηλίκων και τον τρόπο με τον οποίο οι ευρωπαϊκές χώρες οικειοποιούνται και εφαρμόζουν τις κατευθυντήριες γραμμές της ΕΕ, κυρίως στον τομέα των προσόντων των εκπαιδευτών ενηλίκων και της επαγγελματικής τους ανάπτυξης. Στο δεύτερο άρθρο (Guimarães, 2017) εξετάζονται οι στόχοι της διά βίου μάθησης όπως διατυπώνονται στα έγγραφα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στη συνέχεια αναλύεται ο τρόπος που ερμηνεύονται αυτοί οι στόχοι στις πολιτικές για την εκπαίδευση ενηλίκων στην Πορτογαλία, κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες και οι μεγαλύτερες επιρροές των ευρωπαϊκών πολιτικών στις εθνικές. Στο τελευταίο άρθρο (Mikulic, 2019) διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση ορίζει τον όρο 'επαγγελματισμός' στην εκπαίδευση ενηλίκων στην Ευρωπαϊκή Ένωση στον 21ο αιώνα και πώς αυτός αντικατοπτρίζεται στις πολιτικές για την εκπαίδευση ενηλίκων στη Σλοβενία.

Επιπρόσθετα, τα προαναφερθέντα έγγραφα ευρωπαϊκής πολιτικής επισημαίνουν ότι η εκπαίδευση ενηλίκων έχει αναπτυχθεί σχετικά αργά, γεγονός που καθιστά πιο περίπλοκη την ανάπτυξη πολιτικών εκπαίδευσης ενηλίκων σε εθνικό επίπεδο. Ωστόσο, τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώνουν τις ευρωπαϊκές πολιτικές και το μέλλον τους μέσω συγκεκριμένων διαδικασιών – όπως είναι η Ανοικτή Μέθοδος Συντονισμού (Open Method of Coordination) και οι Δραστηριότητες Μάθησης από Ομοτίμους (Peer Learning Activity) – και να συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αυτή η διαδικασία τους δίνει την ευκαιρία να προσδιορίσουν τους τρόπους με τους οποίους θα ιεραρχήσουν τα βασικά μηνύματα και τις κύριες κατευθύνσεις των ευρωπαϊκών πολιτικών και να εντοπίσουν τους τρόπους εφαρμογής τους σε πρακτικό επίπεδο, έχοντας ταυτόχρονα τη νομοθετική εξουσία να εισάγουν τις πολιτικές τους με βάση εθνικές ιδιαιτερότητες, πλαίσια και προτεραιότητες.

Τα τελευταία χρόνια, η ανθρωπότητα έγινε μάρτυρας παγκόσμιων κρίσεων (υγειονομικών, οικονομικών και γεωπολιτικών) που θα ευνοούσαν αλλαγές στον προσανατολισμό των πολιτικών για την εκπαίδευση ενηλίκων με στόχο την οικοδόμηση πιο δίκαιων, δημοκρατικών και ανθρώπινων κοινωνιών, πιο κοντά στις ανάγκες των ενηλίκων. Αυτές οι αλλαγές αναφέρονται στον αντίκτυπο κρίσεων, όπως της πανδημίας Covid-19, που έδειξε για άλλη μια φορά ότι η εκπαίδευση και η μάθηση ενηλίκων χρειάζονται περισσότερο από ποτέ για να εφοδιαστούν οι άνθρωποι με τις απαραίτητες γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις ώστε να αντιμετωπίσουν υφιστάμενες και μελλοντικές κρίσεις. Για την επίτευξη του πιο πάνω στόχου, απαιτούνται συλλογικές ενέργειες και συντονισμένες προσπάθειες από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς για την παροχή ευκαιριών μάθησης σε όλους τους ηλικιακούς. Χρειάζεται παράλληλα να γίνει η εκπαίδευση και η μάθηση ενηλίκων ένα ισχυρότερο κομμάτι της διά βίου μάθησης, με τη συμμετοχή, μεταξύ άλλων, της τοπικής κοινωνίας, της κοινωνίας της πολιτών και της οργανωμένης πολιτείας μέσω των αρμόδιων κρατικών φορέων. Αυτό προϋποθέτει, επίσης, τη δημιουργία ενός κοινού οράματος για την εκπαίδευση ενηλίκων, την ενίσχυση της πολιτικής συνοχής του πεδίου, τη διασφάλιση ότι η προστιθέμενη αξία της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι ορατή στις εθνικές πολιτικές και, τέλος, τη διασφάλιση των απαραίτητων πόρων, ανθρώπινων, οικονομικών και άλλων. Ένα παράδειγμα για το πώς μπορεί να εφαρμοστεί το πιο πάνω, αποτελεί ο ψηφιακός μετασχηματισμός, ο οποίος προέκυψε ως αναγκαιότητα για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης της πανδημίας Covid-19, ο οποίος παραμένει βασικό ζητούμενο για εκατομμύρια ηλικιακούς στην Ευρώπη. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι οι πιο μειονεκτούσες ομάδες οδηγήθηκαν σε μια νέα μορφή φτώχειας λόγω μη επάρκειας βασικών ψηφιακών δεξιοτήτων, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό τους τόσο από τη γνώση όσο και από την κοινωνική δράση. Ταυτόχρονα, πολλοί άνθρωποι έχασαν τη δουλειά τους κατά τη διάρκεια της πανδημίας και άλλοι έπρεπε να μάθουν να ζουν σε μια νέα κανονικότητα (π.χ. κοινωνική αποστασιοποίηση, εργασία από το σπίτι, αλφαριθμητισμός της υγείας). Αυτή η κατάσταση δίνει στις πολιτικές εκπαίδευσης και μάθησης ενηλίκων ένα νέο πεδίο εφαρμογής και δράσης, ούτως ώστε, αφενός μεν να εξοπλίσουν τους ανθρώπους με το πλέγμα εκείνο των δεξιοτήτων οι οποίες θα τους βοηθήσουν να αναζητήσουν μια νέα προοπτική στη ζωή τους, να αποκτήσουν νέες γνώσεις και να επανεκπαιδευτούν και, αφετέρου, να κάνουν τους ανθρώπους πιο στοργικούς, συμπονετικούς και υποστηρικτικούς σε όσους έχουν μεγαλύτερη ανάγκη. Με αυτόν τον τρόπο, το όραμα της εκπαίδευσης ενηλίκων για πιο δίκαιες, ανθρώπινες και συνεκτικές κοινωνίες καθίσταται πιο εφικτό.

5. Συμπεράσματα

Η ανασκόπηση των κύριων εγγράφων πολιτικής της ΕΕ για την εκπαίδευση ενηλίκων, κυρίως των δύο τελευταίων δεκαετιών, δείχνει ότι η εκπαίδευση ενηλίκων αποτελεί μια σημαντική συνιστώσα της διά βίου μάθησης (Commission of the European Communities, 2006· Council of the European Union, 2011) και την προσδιορίζει ως ένα ξεχωριστό πεδίο με τις δικές του προτεραιότητες, στόχους και προσανατολισμούς. Σε αυτό το άρθρο, τονίστηκε το γεγονός ότι οι κύριες κινητήριες δυνάμεις που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των ευρωπαϊκών πολιτικών προέρχονται κυρίως από τον γενικό στόχο της ΕΕ να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας, ανταποκρινόμενη στις δυναμικές αλλαγές της αγοράς εργασίας και στο έλλειμμα δεξιοτήτων. Στο υφιστάμενο πλαίσιο, αυτές οι πολιτικές προτείνουν μεταρρυθμίσεις που ενισχύουν τις δεξιότητες των ενηλίκων, κυρίως εκείνων με χαμηλά επίπεδα δεξιοτήτων, και εισάγουν μηχανισμούς για την επικύρωση της μη τυπικής και άτυπης μάθησης.

Γενικά, η εστίαση των πολιτικών του πεδίου διαφαίνεται ότι μετατοπίζεται από τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές αξίες της εκπαίδευσης ενηλίκων προς πιο εργαλειακές αξίες, που σχετίζονται κυρίως με τους οικονομικούς στόχους και τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Ίσως είναι καιρός η κοινότητα της εκπαίδευσης ενηλίκων να επαναπροσδιορίσει και να επανατοποθετήσει τις προτεραιότητες των πολιτικών του πεδίου και να προβληματιστεί σχετικά με το πώς αυτές μπορούν να μετακινηθούν από μια ρητορική για την οικονομία σε μια ρητορική που θα οδηγεί σε πιο συμπεριληπτικές και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνίες. Δεδομένου ότι η κοινωνική αδικία και η ανισότητα αυξάνονται, η εκπαίδευση ενηλίκων θα πρέπει να βοηθά τους ενηλίκους να αντιμετωπίζουν τα παραπάνω ζητήματα και να τους εξοπλίζει με αρετές όπως την αποδοχή, την ανοχή, την προσαρμοστικότητα, τον σεβασμό και το ενδιαφέρον για τους άλλους. Θα πρέπει, επίσης, να είναι ένας χώρος όπου κοινές αξίες θα οικοδομούνται με βάση την ανεκτικότητα και όπου θα ανθίζει η αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Συμπερασματικά, είναι σημαντικό να λεχθεί ότι οι ευρωπαϊκές πολιτικές για την εκπαίδευση ενηλίκων πρέπει να έχουν θετικό αντίκτυπο στη ζωή των ανθρώπων. Αυτή η διαδικασία θα μπορούσε να δώσει στην εκπαίδευση ενηλίκων μια νέα ώθηση, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, και παράλληλα να γίνει σημαντικό μέσο για την ευημερία, την εξασφάλιση υψηλού επιπέδου υγείας και ευεξίας των ατόμων και τη συμμετοχή των ενηλίκων σε όλους τους τομείς της κοινωνίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Biesta, G. (2012). Have Lifelong Learning and Emancipation Still Something to Say to Each Other? *Studies in the Education of Adults*, 44(1), 5–20.
- Bokova, I. (2016) *Certified copy of the Recommendation on Adult Learning and Education*, Ref.: CL/4157, 10/06/2016. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245067>
- Brine, J. (2006) Lifelong Learning and the Knowledge Economy: those that know and those that do not – the discourse of the European Union. *British Educational Research Journal*, 32(5), 649–665.
- Brookfield, S. D. (1986) *Understanding and Facilitating Adult Learning: A Comprehensive Analysis of Principles and Effective Practices*. Open University Press.
- Brookfield, S. (1987). *Developing critical thinkers*. Jossey-Bass.
- Brookfield, S. D. (1993) Self-Directed Learning, Political Clarity and the Critical Practice of Adult Education. *Adult Education Quarterly*, 43(4), 227-242.
- Cedefop (European Centre for the Development of Vocational Training). (2008). *Terminology of European education and training policy: A selection of 100 key terms*. Office for Official Publications of the European Communities.
- Collins, M. (1991). *Adult Education as Vocation: A Critical Role for the Adult Educator*. Routledge.

- Collins, M. (1996) On Contemporary, Practice, and Research: Self-Directed Learning to Critical Theory. In: Edwards, R., Hanson, A. and Raggatt P. (Eds.), *Boundaries of Adult Learning: Adult Learners, Education, and Training*, pp. 109-127. Routledge.
- Commission of the European Communities. (2000) *A Memorandum on Lifelong Learning*. https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf
- Commission of the European Communities. (2001). *Making a European Area of Lifelong Learning a Reality*. Communication, COM (2001) 678 final. Commission of the European Communities. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0678&from=EN>
- Council of the European Union. (2002). Council Resolution of 27 June 2002 on Lifelong Learning, 2002/C 163/01. *Official Journal of the European Communities*. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002G0709\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002G0709(01)&from=EN)
- Council of the European Union (2011). Council Resolution on a renewed European agenda for adult learning, 2011/C 372/01. *Official Journal of the European Union*. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011G1220\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011G1220(01)&from=EN)
- Council of the European Union. (2016). *Council Recommendation of 19 December 2016 on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults 2016/C 484/01*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016H1224\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016H1224(01)&from=EN)
- Council of the European Union. (2019). *Council conclusions on the implementation of the Council Recommendation on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adult 2019/C 189/04*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019XG0605\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019XG0605(01)&from=EN)
- Council of the European Union. (2021). *Council Resolution on a new European agenda for adult learning 2021-2030 2021/C 504/02*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021G1214\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021G1214(01)&from=EN)
- Desjardins, R. (2015). *Participation in adult education opportunities: Evidence from PIAAC and policy trends in selected countries*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002323/232396e.pdf>
- EAEA (European Association for the Education of Adults). (2019). *Manifesto for Adult Learning in the 21st Century: The Power and Joy of Learning*. <https://eaea.org/our-work/influencing-policy/manifesto-for-adult-learning-in-the-21st-century/>
- Egetenmeyer, R. (2010). Professionalization in adult education: a European perspective. In R. Egetenmeyer & N. Ekkehard (Eds.), *Teachers and Trainers in Adult and Lifelong Learning Asian and European Perspectives* (pp. 31–44). Peter Lang.
- European Commission. (2006). *It is never too late to learn* COM (2006) 614 final. European Commission. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006DC0614&from=EN>
- European Commission. (2007). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions on Action Plan on Adult learning: It is always a good time to learn*, COM (2007) 558 final. European Commission. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0558&from=EN>
- European Commission. (2010). *EUROPE 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Communication from the Commission*, COM (2010) 2020. European Commission. <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLETE%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>
- European Commission. (2015α). Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the strategic framework for European Cooperation in education and Training

- (ET 2020) *New Priorities for European Cooperation in education and Training* (2015/C 417/04). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG1215\(02\)&from=GA](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG1215(02)&from=GA)
- European Commission. (2015β). *An in-depth analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe*. Brussels: Directorate General for Employment, Social Affairs, and Inclusion. [Online]. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7851&furtherPubs=yes>
- European Commission. (2019). *Achievements under the Renewed European Agenda for Adult Learning Report of the ET 2020 Working Group on Adult Learning (2018-2020)*. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8260&furtherPubs=yes>
- European Commission. (2020). *European Skills Agenda for Sustainable Competitiveness, Social Fairness, and Resilience*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0274>
- European Parliament. (2000). *LISBON EUROPEAN COUNCIL 23 AND 24 MARCH 2000, PRESIDENCY CONCLUSIONS*. https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
- European Parliament. (1995). Decision No 2493/95/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 1995 established 1996 as the 'European year of lifelong learning'. *Official Journal of European Communities*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31995D2493&from=GA>
- Eurydice. (2015). *Adult Education and Training in Europe: Widening Access to Learning Opportunities*. Publications Office of the European Union.
- Freire, P. (1972). *Pedagogy of the oppressed*. Herder and Herder.
- Guimarães, P. (2017). The usefulness of adult education: Lifelong learning in the European Union and the Portuguese public policy. *Andragoška spoznanja*, 23(4), 35-50.
- Grummell, B. (2007). The 'Second Chance' myth: Equality opportunity in Irish adult education policies. *British Journal of Educational Studies*, 55(2), 182–201.
- Holford, J. & Milana, M. (2014). Introduction, European Adult Education Policy in Question. In: M. Milana, and J. Holford, (Eds.), *Adult Education Policy and the European Union: Theoretical and Methodological Perspectives*, 1-3. Sense Publishers.
- Holford, J., Milana, M. & Mohorčič Špolar, V. (2014). Adult and lifelong education: the European Union, its member states and the world. *International Journal of Lifelong Education*, 33(3), 267–274.
- Jarvis, P. (2004). *Adult Education and Lifelong Learning: Theory and Practice* (3rd ed.). Routledge Falmer.
<https://doi.org/10.4324/9780203561560>
- Jõgi, L. & Gross, M. (2009). The Professionalisation of Adult Educators in the Baltic States. *European Journal of Education*, 44(2), 221–242.
- Kolb, D. A. & Fry, R. (1975). Towards an applied theory of experiential learning. In C. Cooper, (Ed.) *Theories of Group Process*, pp. 33-57. John Wiley.
- Knowles, M.S. & Bradford, L.P. (1952). Group methods in adult education. *Journal of Social Issues*, 8(2), 11–22.
- Merriam, S.B. & Brockett, R.G. (2007). *The Profession and Practice of Adult Education: An Introduction*. Jossey-Bass.
- Merriam, S.B. & Caffarella, R.S. (1999). *Learning in Adulthood: A Comprehensive Guide*. Jossey-Bass.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning*. Jossey-Bass.

- Mikulec, B. (2015). Formation of Adult Education Policy from a European Perspective. *Andragogical Studies Journal for the Study of Adult Education and Learning* 1, 9–24.
- Mikulec, B. (2019). Competences of adult education professionals in the European and Slovene context. *Journal of Adult and Continuing Education* 25(1), 25–44.
- Negt, O. (2012). *Gesellschaftsentwurf Europa*. Steidl/ifa.
- NRDC, DIE, IOE London, ANCLI and University of Warsaw. (2010). *Final report for: Study on European Terminology in Adult Learning for a common language and common understanding and monitoring of the sector*, Call Number: EAC 11/2008. http://languageforwork.ecml.at/Portals/48/documents/lfw-web_item-3a_nrdc_european-adult-learning-glossary-rept_en.pdf
- Nuissl, E. (2010). Profession and Professional Work in Adult Education in Europe. *Studi sulla Formazione*, 12(1/2), 127–132.
- Paulos, C. (2015). Qualification of Adult Educators in Europe: Insights from the Portuguese Case. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 2(1), 25–38.
- Prins, E. & Drayton, B. (2010). Adult Education for the Empowerment of Individuals and Communities. In CE Kasworm, AD Rose, & JM Ross-Gordon (Eds.), *Handbook of Adult and Continuing Education* (pp.209-219). Jossey-Bass.
- Rasmussen, P. (2024). Adult Learning Policy in the European Commission - Development and Status, in M. Milana, J. Holford., (Eds.), *Adult Education Policy and the European Union*, 17–34.
- Roing, S. & Crowther, J. (2016). Can Dreams Come True? Exploring transformative education and development through the experiences of La Verneda-Sant Marti, Catalunya, Spain. In A. Schultz, T. W. (1971). *Investment in Human Capital*. Free Press.
- Skinner, S.M. Baillie, E, Brown, & T. Troll (Eds.). *Education, Learning and the Transformation of Development* (pp. 77–92). Routledge.
- Rubenson, K. & Elfert, M. (2015). Adult education research: exploring an increasingly fragmented map. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 6(2), 125–138.
- UNESCO. (2015). *Recommendation on Adult Learning and Education*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002451/245119M.pdf#page=3>
- Villalba, E. (2016). The Council Recommendation on validation of non-formal and informal learning: implications for mobility. *Journal of international Mobility*, 6, 9-24.
- Zarifis, G. & Papadimitriou, A. (2015). What Does It Take to Develop Professional Adult Educators in Europe? *Andragogical Studies*, 2, 9–22. www.as.edu.rs/pdf/28